

УДК 37.013:373.3

Хитра З.М.,

викладач Університетського коледжу

Київського університету імені Бориса Грінченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ К.Д. УШИНСЬКОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ЗМІСТІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються філософсько-педагогічні ідеї К.Д. Ушинського щодо формування у дітей цілісної картини світу. Автор вдається до порівняння теологічної та гуманістичної парадигм освіти, розглядаючи зміст, методи, засоби та педагогічні умови формування в учнів цілісної картини світу, запропоновані К.Д. Ушинським.

Ключові слова: цілісна картина світу, науковий світогляд, професійна підготовка, педагогічні технології, майбутній учитель початкової школи, гуманістична та теологічна парадигми освіти.

Дослідження наукової спадщини видатного педагога К.Д. Ушинського, його філософсько-світоглядних та психолого-педагогічних поглядів знайшло відображення у великій кількості наукових праць (Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський, М.О. Данілов,

С.Ф. Єгоров, Г.С. Костюк, В.А. Сластьонін, А.І. Піскунов та ін.). Аналізу педагогічних ідей вченого в контексті проблем сучасної освіти присвячені роботи Ю.П. Азарова, М.І. Дуніна, Г.Б. Корнетова, Л.М. Ісаєва, С.Г. Макєєвої, М.Г. Медведєвої, Л.О. Терещенко та ін.

І хоча з часів життя та діяльності К.Д. Ушинського (1824–1870) відбулися суттєві зміни в духовному, культурному, соціально-політичному й економічному житті суспільства, які відобразилися в переосмисленні цінностей та життєвих орієнтацій у суспільній свідомості, зокрема, й освіті, ідеї видатного педагога зберігають донині свою актуальність та практичність в умовах сучасної загальноосвітньої школи.

Дослідниця Н.Г. Медведєва, вивчаючи питання формування цілісної картини світу у дитини на початковому ступені навчання в педагогічній системі К.Д. Ушинського, довела можливість ефективного використання методичних рекомендацій вченого в умовах сучасної початкової школи.

Мета статті полягає у здійсненні історичного аналізу проблеми формування в учнів цілісної картини світу (ЦКС) в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського.

Нами з'ясовано, що засновник вітчизняної наукової педагогіки К.Д. Ушинський у своїх педагогічних працях окреслив важливість проблеми формування в учнів ЦКС, запропонував психолого-педагогічне обґрунтування інтеграції та міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі школи. У своїх працях «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» (2 т. 1868–1869), книгах «Детский мир» (1861) та «Родное слово» (1864) вчений відобразив сутність, зміст і технології формування цілісної картини світу у дітей на початковому ступені навчання, охарактеризував відповідні філософсько-педагогічні передумови.

Вивчаючи на той час передовий зарубіжний досвід, а саме – організацію навчання в школі Фреліха (Швейцарія), К.Д. Ушинський відзначив одночасне вивчення у ній різних природничих наук, що надає перевагу перед послідовним викладанням цих наук – одна слідом за одною [10, 72].

Наголошуючи на психологічній потребі людини сприймати світ цілісним та в його неподільній єдності, педагог піддав критиці схоластичну систему поділу занять і сформулював відповідні мето-

дичні рекомендації: «Було б корисно курс географії, історії й природничих наук у загальноосвітньому закладі проводити так, щоб ці предмети йшли одночасно, підтримуючи, поповнюючи й оновлюючи один одного, і співдружно будували в душі вихованця міцну будівлю ясного, живого і вірного світогляду» [10, 72–73].

Н.Г. Медведєва, дослідниця педагогічної спадщини К.Д. Ушинського, зазначає, що в працях вченого приділяється велика увага дослідженню проблеми формування в учнів цілісної картини світу як систематизованих та цілісних уявлень про навколишній світ, базову систему орієнтирів людини. Картина світу, в розумінні К.Д. Ушинського, є тією ментальною моделлю світу, яка зберігається в пам'яті народу, його історії, культурі як системне уявлення про просторово-часове існування світу, нескінченність Всесвіту і рушійні сили розвитку, місце та призначення людини у світі [6, 12].

Варто зазначити, що системоутворюючим чинником у формуванні цілісної картини світу, за К.Д. Ушинським, виступає релігійне (християнське) вчення, тобто християнсько-антропологічні уявлення. Відтак картина світу дитини у працях видатного вченого розглядається насамперед як духовне утворення, що відображає навколишній світ та її місце в ньому, сприяє виробленню відповідних цінностей та ставлень до світу.

Нами з'ясовано, що для К.Д. Ушинського у розумінні природи людини, сутності процесів виховання та навчання підґрунтям є холістичний та антропологічний підходи. Філософські погляди видатного педагога й донині є предметом наукових дискусій. Наприклад, О.Є. Крикунов [4, 60] наголошує, що поглядам К.Д. Ушинського не притаманний теоретичний філософський дуалізм, їм властива своєрідна дихотомія матеріального та ідеального щодо практичної педагогічної діяльності. Автор «Педагогічної антропології», піддаючи критиці ідеї Гербарта, Вундта та Бенєке, не ставить за мету дотримуватися тієї чи іншої філософської схеми, яка за своєю природою завжди є сумнівною.

За К.Д. Ушинським, основою формування цілісної картини світу в учнів на початковому етапі навчання виступає ідея єдності та взаємодоповнюваності наукового, художньо-естетичного, філософсько-релігійного пізнання і віри у вихованні та навчанні дитини. Релігійна віра і наукове пізнання у дидакто-методичній системі К.Д. Ушинського виступають відповідно як інваріантний (вічний)

і варіативний (змінний) компоненти, які не суперечать, а взаємодоповнюють один одного.

Цілісну картину світу, на думку вченого, утворюють чуттєво-емоційні та вольові переживання людини у поєднанні з її вірою і знаннями, змістовою і пізнавальною спрямованістю на конкретну предметну реальність. Педагог особливо акцентує увагу на значенні віри людини як системоутворюючого чинника в процесі формування цілісного світосприйняття. Саме віра людини становить «тверду опору», «керує вчинками, залишаючи при цьому свободу думки», «визнає свободу волі», «дає місце науці» [11, 356].

Варто зазначити, що вчений пропонує дотримуватися певної послідовності у формуванні в учнів уявлень про світ, який має відкриватися їм відповідно до рівнів розуміння. Поділяючи думки вченого, ми також вважаємо, що картина світу, яка відповідає певним віковим періодам, виступає тільки тимчасовою моделлю дійсності, без її побудови та сприйняття як достатньо надійного (навіть на значному проміжку часу) відображення дійсності людський розум не міг би просуватися далі в пізнанні навколишнього світу. Звідси припускаємо, що роль кожної картини світу полягає у створенні деякого ескізу, або гіпотетичного каркасу дійсності, який накладає певні обмеження для появи інших гіпотез з метою пояснення навколишньої реальності. Сформована у свідомості людини цілісна картина світу направляє рух думки, організовує її в осмисленні дійсності.

Аналіз філософсько-педагогічних ідей К.Д. Ушинського дає нам змогу розглядати цілісну картину світу учня у контексті сучасної освіти як впорядковану та багаторівневу систему його поглядів на навколишній світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також зумовлені цими поглядами потреби, мотиви, переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації, що проявляються у відображенні ним дійсності.

К.Д. Ушинський неодноразово підкреслював, що ефективність формування цілісної картини світу дитини можлива тоді, коли її навчання здійснюється рідною мовою, на основі християнської релігії, історії країни, традицій, літератури. Ці методичні рекомендації видатний педагог відобразив у своїх навчальних книгах та підручниках для учнів початкової школи, зокрема «Детский мир»

(1861) та «Родное слово» (1864), що витримали близько двадцяти перевидань і залишаються актуальним донині. У змісті навчальних книг автор намагався відобразити синтез природних, соціальних та екзистенціальних складових навколишнього світу для формування цілісних уявлень про світ у підростаючого покоління.

У своїх дослідженнях Н.Г. Медведєва [6, 9–10], здійснюючи аналіз педагогічної спадщини К.Д. Ушинського, окреслила низку педагогічних умов, які забезпечують реалізацію формування цілісної картини світу у школярів на початковому етапі навчання:

- забезпечення цілісності педагогічного процесу в початковій школі, що досягається системністю його компонентів: цілі (мета), цінності, зміст, засоби, методи, форми організації, критерії оцінки ефективності, результат;
- залучення школяра до дослідного пізнання, що супроводжується виникненням у дитини «почуття відкриття істини» та передбачає: розширення та збагачення її чуттєвого досвіду уявленнями про світ, людину, саму себе; оволодіння учнем науковими методами пізнання (аналіз через синтез, спостереження, самопізнання, самопостереження, системно-функціональний аналіз явищ світу, розуміння, інтерпретація); розвиток інтелектуальної та особистісної рефлексії; єдність інтуїтивного і логічного способів руху думки учня в навчальному пізнанні;
- одушевлення та одухотворення всього освітнього процесу початкової школи, що забезпечується змістом освіти, методами, характером і способами взаємодії дитини зі світом, культурою, релігією, іншими людьми, самим собою;
- розвинена особистість вчителя, його віра, характер, психологічний такт, захопленість наукою, здатність бути посередником в культурі, науці, освіті.

Особливість технологічного вирішення проблеми формування в учнів цілісної картини світу полягає у забезпеченні єдності індуктивно-дедуктивного, інтуїтивного і логічного способів руху думки учня, так званого «аналізу через синтез». Відтак у дитини необхідно виховувати різностороннє бачення дійсності (духовне, наукове, естетичне тощо). На думку К.Д. Ушинського, основним джерелом розвитку гармонійної особистості учня виступає рідна мова, а наука та освіта покликані дати знання законів зовнішньо-

го та внутрішнього світу, розвивати розум та свідомість. Але вони не дають повного уявлення про світ, причини і джерела його існування і розвитку. Релігійна віра і наукове пізнання, на думку К.Д. Ушинського, можуть успішно взаємодоповнюватися, перебувати в гармонійних стосунках. Вчений зазначав, що «людині одними знаннями не можна прожити, тому віра їй необхідна як додаток до знань», оскільки коло людських потреб не обмежується одним пізнанням [11, 356].

Відтак у педагогіці К.Д. Ушинського одним з визначальних принципів формування в учнів цілісного світосприйняття виступає єдність та взаємодоповнюваність освіти і релігійної (християнської) віри. До основних педагогічних ідей вченого належить єдність православ'я, народності і антропологізму, що їй визначили зміст та метод (технології) формування цілісного світу в учнів [6, 15].

Із цього приводу необхідно зазначити, що серед наших сучасників є також багато прихильників ідеї взаємодії та можливості поєднання наукового і позанаукового знання в універсальній (цілісній) картині світу (А. Барковська, О. Бродецький, К. Делокаров, Є. Князева, С. Курдюмов, В. Корсунський, В. Лекторський, І. Пригожин, У. Раджабов, Р. Рошкулєць, В. Садовничий, С. Хайтун, І. Цехмістро та інші). Міфологічні та релігійні аспекти сучасної картини світу дослідили у своїх працях І. Барбур, Г. Гуддінг, М. Елліаде, О. Лосєв, Б. Малиновський, В. Найдиш, Дж. Леннокс, А. Пятигорський, Е. Тайлор, С. Токарєв, Дж. Фрезер, І. Чорний та ін.

Такі вчені, як П. Дишльовий та Л. Яценко, зокрема, зазначають, що картина світу не може бути повністю науковою, оскільки наука не може дати цілісної картини реальності, а залишається сукупністю теорій із різних наукових дисциплін. Через це картина світу формується у людини на основі побутової картини світу і міфологічного, художнього, творчого та іншого пізнання. Звідси багатогранність та багатоваріантність картин світу людини і різна міра їх науковості [7].

У своїй роботі ми погоджуємося з думкою видатного вченого про те, що цілісна картина світу особистості є саме духовним, а не психічним утворенням, і не обмежується рамками психофізіології.

Необхідно зазначити, що у вчених-психологів немає єдиної думки про можливість проектування ЦКС у свідомості людини. Так,

І. Андрєєва, М. Джонсон, О. Леонтєв, В. Петухов [5; 9] сходяться на тому, що в свідомості людини може бути сформована цілісна картина світу, натомість В. Агєєв, Н. Голосова, В. Петренко та В. Столін доводять протилежне. На їхню думку, формування цілісного, єдиного і стійкого образу світу неможливе, лише деякі його частини можуть співпадати в тих чи інших людей, соціальних спільнот тощо.

Ми схиляємося до думки про можливість формування у свідомості дитини цілісної картини світу, характеризуючи її насамперед як багатогранне духовне утворення, яке включає багаторівневу та впорядковану систему уявлень особистості про світ (про інших людей, себе, природу і культуру), цінностей та ставлень до світу, яка регулює життєдіяльність індивіда в певному соціокультурному середовищі.

У педагогічній системі К.Д. Ушинського людина розглядається не відокремлено від світу, а в його цілісності, де за допомогою християнських ідей та смислів можливе об'єднання розрізнених понять і уявлень в єдину картину світу. У своїх поглядах вчений дотримується холістичного підходу, витoki якого мають виражений християнський (євангельський) характер. Єдність Бога Трійці, людини і світу виступає основним пріоритетом видатного педагога. У педагогіці К.Д. Ушинського поєднуються та переплітаються між собою православ'я, яке за своєю природою виступає євангельською християнською вірою, народність та антропологізм, саме на цих засадах визначається зміст і технології формування в учнів цілісної картини світу.

У педагогічній системі К.Д. Ушинського, як зазначає Н.Г. Медведева, центром формування цілісного образу світу виступає ідея одухотворення, духовного розвитку людини [6, 13]. Відтак К.Д. Ушинський, досліджуючи людину як предмет виховання, вибудував педагогічну антропологію згідно з теологічною, а не гуманістичною парадигмою освіти. Оскільки теологічна (християнська) парадигма освіти пов'язана з біблійним розумінням людини як образу та подоби Бога, то мета освіти полягає у тому, щоб в учня проявився образ Христа. Педагогічні цінності пов'язуються з піднесенням людини до вершини духовності, обов'язковим очищенням, духовним перевтіленням або трансформацією людини, яка вже не живе лише заради задоволення одних матеріальних потреб, на духовну особистість, яка буде утверджувати пріоритет

духовного над матеріальним, вічного над тимчасовим, небесного над земним.

Відтак специфіка християнського гуманізму в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського полягає в поєднанні трьох ідей: теоцентричної, гуманістичної та національної. Відповідно й цілісна картина світу буде виступати тією системою координат, яка визначатиме направленість активності людини, її пріоритети в житті та діяльності. Варто зазначити, що основоположник вітчизняної наукової педагогіки й народної школи К.Д. Ушинський розглядав християнські моральні ідеї як найдосконалішу систему виховання дітей.

Проблема запровадження фундаментальних філософсько-педагогічних ідей видатного педагога у сучасній початковій школі полягає в тому, що в сучасній освіті на законодавчому рівні прийнята гуманістична світська парадигма освіти. Згідно з цією парадигмою освіти, саме людині приписується головна цінність, лише вона виступає центральною темою, об'єктом та суб'єктом освіти. Так, наприклад, у Державному стандарті початкової загальної освіти визначається такий зміст початкової загальної освіти, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави [3, 1].

Останнім часом деякі дослідники намагаються віднайти точки взаємодії релігійного (християнського) і сучасного наукового світоглядів, оскільки науковий світогляд у вигляді методологічного матеріалізму має не тільки сильні, але й слабкі сторони, які накладають певні обмеження у пізнанні та орієнтації людини в оточуючому світі. Такі вчені, як Д. Гудінг, Дж. Леннокс, Р. Юнкер та З. Шерер [2], обстоюють у своїх працях необхідність введення у науковий світогляд поняття «трансцендентного», підкреслюючи проблемність та складність вирішення питань генези Всесвіту, біологічного життя та виникнення свідомості, а також доводячи, що штучне обмеження категоріального апарату наукового мислення веде до кризових явищ, коли в сучасній науці проглядається тенденція до впровадження випадкових, містичних і навіть окультних ідей.

Варто зазначити, що хоча державна освіта ґрунтується на гуманістичних концепціях, принципах та підходах до виховання і навчання учнів й носить світський характер, все частіше з'являються спроби формування цілісної картини світу на основі синтезу міфологічної, релігійної, філософської та наукової картин світу. Наприклад, російський педагог Н.В. Очірова пропонує для формування ЦКС молодшого школяра залучати елементи матеріальних та духовних цінностей бурятського народу, а саме: монгольську нумерологію, символіку чисел, екологічні традиції, звичаї та обряди бурятів в природокористуванні тощо [8, 10].

Подібним чином О.О. Вашак у своїх дослідженнях пропонує здійснювати екологічне виховання дітей на засадах етнопедагогіки, яка визначається «як процес, що базується на системі принципів, методів, засобів народної педагогіки з урахуванням етнокультурних, етнопсихологічних та етнекологічних досліджень» [1, 14].

У контексті нашого дослідження важливо зазначити, що К.Д. Ушинський наголошував на важливості підготовки вчителів, які мають навчити учнів цілісному пізнанню світу. Якщо ми хочемо, щоб народний учитель міг однаково добре навчати всіх предметів у народній школі, то повинні неодмінно готувати його однаково добре з усіх предметів в учительському інституті [10, 102].

Підтверджуючи цю думку, М.М. Фіцула також вказує, що у формуванні наукового світогляду особлива роль належить соціальній і професійній позиції педагога. Вчитель має бути не лише провідником наукового світогляду, але й духовним наставником учнів сучасної школи. Як зазначає вчений, «поєднання глибокої ідейної переконаності з високим професіоналізмом, уміння реалізувати світоглядний потенціал свого предмета й організувати діяльність для вияву учнями своїх світоглядних позицій – важлива умова формування їх наукового світогляду» [12, 254].

Висновок. На нашу думку, концепції формування в учнів цілісного світосприймання за К.Д. Ушинським суттєво збагачують сучасну філософію освіти та теорію початкової освіти, зокрема, щодо проблеми формування в учнів цілісної картини світу в умовах реалізації сучасної парадигми освіти. Відтак удосконалення навчально-виховного процесу професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи повинно базуватися на такому вихідному положенні: сформована в учня цілісна картина світу є

інтегрованим результатом, який визначається взаємодією багатьох чинників – різнобічним використанням досягнень дошкільного періоду, окультуренням, одухотворенням, осучасненням, оздоровленням освітнього середовища, впровадженням методик особистісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку молодших школярів, технологічністю методик, адекватною підготовкою майбутніх учителів початкової школи.

Джерела

1. Вашак О.О. Підготовка майбутніх вихователів до екологічного виховання дошкільників на засадах етнопедагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Вашак Оксана Олексіївна ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2010. – 20 с.
2. Гудінг Д. Людина та її світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце у світі / Д. Гудінг, Дж. Леннокс ; груп. перекл. з рос. зі зворотною з англ. оригінал. під заг. ред. М.А. Жукалюка. – К. : УБТ, 2007. – Т. 1. – 416 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911. – Назва з екрана.
4. Крикунов А.Е. Фундаментальная теория образования сегодня: перспективы феноменологии и «здоровый смысл» / А.Е. Крикунов // Картина мира и судьба человека: как смена парадигм в науке и культуре влияет на образ жизни : матер. науч.-практ. конф. Альманах. Вып. 8. – Курск : Изд-во Курск. ин-та менеджмента, экономики и бизнеса, 2013. – 184 с.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 253–261.
6. Медведева Н.Г. Формирование целостной картины мира у ребенка на начальной ступени образования в педагогической системе К.Д. Ушинского : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Медведева Н.Г. – Курск, 2009. – 27 с.
7. Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект. – К. : Наук. думка, 1983. – 272 с.
8. Очирова Н.В. Формирование целостной картины мира у младших школьников в информационно-образовательной среде : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Очирова Наталия Викторовна ; Бурят. гос. ун-т. – Улан-Удэ, 2010. – 20 с.
9. Петухов В.В. Образ мира и психологическое изучение мышления / В.В. Петухов // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1984. – № 4. – С. 13–20.

10. Ушинський К.Д. Твори : в 6 т. / К.Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1954. – Т. 2.
11. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. [1948–1952, DjVu, RUS] / К.Д. Ушинский. – 1950. – Т. 10. – 670 с.
12. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М.М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 544 с.

В статье раскрываются философско-педагогические идеи К.Д. Ушинского по формированию у детей целостной картины мира. Автор прибегает к сравнению теологической и гуманистической парадигм образования, рассматривая содержание, методы, средства и педагогические условия формирования у учащихся целостной картины мира, предложенные К.Д. Ушинским.

Ключевые слова: целостная картина мира, научное мировоззрение, профессиональная подготовка, педагогические технологии, будущий учитель начальной школы, гуманистическая и теологическая парадигмы образования.

The article presents philosophical and pedagogical ideas by K.D. Ushynskiy on the formation of children's holistic world view. The author manages to compare the theological and humanistic paradigms of education, considering the content, methods, tools and pedagogical conditions of students' holistic world view that were proposed by K.D. Ushynskiy.

Key words: holistic world view, scientific outlook, professional training, pedagogical technologies, future elementary school teacher, humanistic and theological paradigm of education.